

Майя ІЛЮК

ГАМЛЕТ І ФЛОРІЗЕЛЬ ПІШЛИ НА ВІЙНУ. ОФЕЛІЯ ПЛЕТЕ СІТКИ: ТЕАТРАЛЬНА ШЕКСПІРІЯНА НА ВОЄННІЙ МАПІ УКРАЇНИ (2022)

На перший погляд, далекі один від одного в часі і просторі світ Шекспіра і наше сьогодення – непоєднані. Не про Шекспіра ж говорити, коли йде повномасштабна війна? Але чом би й ні?

Насамперед хочу підкреслити, що мій виступ не є вичерпною лекцією на заявлену тему. Адже ми свідомі того, що наші думки, спостереження є занадто “свіжими” для того, аби називати їх науковими. Але водночас ми не можемо цього не робити.

Від 24-го лютого ми просто поринули в потужний інформаційний потік, від якого неможливо від’єднатися – тільки постійно перебуваючи в ньому, здається, можеш якось утримувати зв’язок із реальністю. Зі страшною реальністю. І в певний момент у мене особисто з’явилась потреба знайти бодай якийсь фільтр для цього потоку, що несе біль, відчай, навіть страх, в якому перебуваєш ти сам, твої близькі, вся країна. І одним із таких ключів став саме Шекспір.

Якщо говорити про механізми “привласнення Шекспіра”, що притаманні кожному національному театрові на певному етапі його розвитку, можемо упевнено сказати, що останні тридцять років стали для українського театру саме цим періодом. Український театр сконструював “власного Шекспіра” у багатьох оригінальних сценічних версіях, герої Великого Барда оселились на чисельних сценах України, шекспірівський репертуар став невід’ємною складовою афіш наших театрів усіх регіонів.

І якщо згадати уже крилатий вислів Гарольда Блума про Шекспіра як центр західного канону – то де зараз цей центр? Де наш Шекспір і де “люди його театру” – сьогодні, в Україні воєнного 2022 року?

Зрозуміло, що подана далі інформація – часткова, неповна, без висновків, оскільки не можна об’єктивно аналізувати процес, одночасно перебуваючи в ньому, будучи його часткою. Тому це радше збір інформації, матеріали для роздумів, а також – для комунікації зі світом. Шекспір – універсальна мова, універсальна цінність для світової культури, тому він може слугувати дуже зрозумілим та корисним

у нашій комунікації із закордонними колегами. Переконались у цьому, коли на другий тиждень війни студенти нашого факультету, катедри театрознавства та акторської майстерності, зняли відеоролик з читанням сонетів Шекспіра на тлі кадрів з Бучі, Бородянки, Києва, Харкова – ролик було відправлено до шекспірознавчих осередків в Європі та світі. Це дуже емоційно та зворушливо/ було сприйнято, мова Шекспіра – мова світова.

Про вистави, назви яких прозвучать далі, не маю наміру говорити аналітично чи критично. Пропоную розглянути нову шекспірівську воєнну мапу України, торкнутись окремих людських історій.

Перша точка на нашій мапі – Івано-Франківськ, Національний український музично-драматичний театр ім. І. Франка. Справді культова вистава “Гамлет”, прем’єра якої відбулась 2017 року, була створена у складному жанрі неоопера-жах, із потужною музичною драматургією. На одній із недавніх шекспірознавчих конференцій мирного часу говорила про цю виставу як про одну з постапокаліптичних візій світу. Особливістю постановчої концепції вистави є те, що режисер Ростислав Держипільський (і генеральний-директор-художній керівник цього театру) обрав місцем дії простір під сценою, під обертовим колом. У просторовій концепції було закладено ключові сенси вистави, яка розгорталась як історія повстання світу мертвих, що прагнуть убити життя. Згадаємо високу оцінку директора Шекспірівського інституту у Стретфорд-на-Ейвоні, професора Майкла Добсона, який бачив цю виставу і надзвичайно високо оцінив як одне із найцікавіших вирішень “Гамлета” останніх років. Для українського театру це, безумовно, одне з найсильніших прочитань Шекспірової драматургії від початку російсько-української війни 2014 року. Зрештою, вистава і постала як рефлексія на події цієї війни. Митці спробували осмислити та проявити ті складні питання, травматичні стани, з якими ми жили від 2014 року. Ірраціональний, жахаючий, волаючий світ, що кривлявся та одягав на персонажів задушливі

Олексій Гнатковський – Гамлет у виставі “Гамлет” за В. Шекспіром. Режисер – Ростислав Держипільський, художниця з костюмів – Олеся Головач. Івано-Франківський національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка, березень 2022 р.

і жорсткі каркаси неправди – цей світ став єдиною можливою для театру формулою оприявлення тієї безодні болю і відчаю, в якій перебувало українське суспільство.

Трохи більше як за два тижні після початку повномасштабної війни росії в Україні, 11 березня 2022 року театр показав виставу. Показ було присвячено Великій Британії із вдячністю за все, що робила вже на той час ця держава для України. Це був символічний жест подяки за підтримку України у нашій боротьбі. І дивовижним чином ця постмайданна візія режисера виявилася надзвичайно актуальною для театру часів війни. Але не лише ідейно, змістово, а й дослівно – фізично. Адже цей підвальний простір театру виявився у центрі Франківська єдиним реальним бомбосховищем, куди сходились перехожі та мешканці ближніх будинків на час оголошення тривоги. І цей “Гамлет” перетворився на “Гамлета” у бомбосховищі. Разом зі зміною семантичних акцентів, відбулося і певне переакцентування самих сенсів вистави. Навіть з коротких відео, знятих на телефон, можна відчути, наскільки гостро-актуально, жахаюче по-новому зазвучали тексти Шекспіра у цій виставі. На той час ще не відомо було про злочини росіян у Бучі, Бородянці, Ірпінні – але тільки уявити собі можна, як звучала ця вистава у квітні. Впевнена, що з кожним наступним

місяцем цієї війни франківський “Гамлет” звучить по-особливому, в ньому увиразнюються, актуалізуються нові й нові сенси. Відео дозволяє побачити, наприклад, епізод, в якому Гамлет одягає на руку жовту пов’язку – так робили наші воїни, аби відрізнити своїх. Тому й кажемо, що цей Гамлет пішов на війну. Сила театру полягає якраз і в тому, що він здатен реагувати на найгостріші виклики часу і вбирати в себе нові знаки, нові сенси, які творить саме життя.

У цьому ж приміщенні було зіграно “Ромео і Джульєтту”, зокрема у квітні. Вистава, прем’єра якої відбулася 2020 року, була вирішена як site-specific-theatre і в довоєнній версії мала дві локації: цехи колишнього заводу “Промприлад” (I дія) та простір під сценою Театру ім. І. Франка (II дія). Тепер у неї залишився лише другий простір.

Говорячи про діяльність театру в Івано-Франківську, як і в багатьох інших містах України, що не зазнали окупації, обов’язково треба говорити про іншу функцію цієї мистецької інституції: театр-волонтер. На прикладі Івано-Франківського театру можна побачити масштаби та розмах цієї праці. Регулярні звіти театру у соцмережах про результати свого волонтерства вражають кількістю отриманої/відданої гуманітарної допомоги як для вимушено переміщених осіб, так і потреб армії. Театр перетворився на волонтерський хаб, що виконував і завдання координаційного волонтерського центру, і тимчасового помешкання для утікачів зі сходу, і пункту видачі гуманітарної допомоги, і психологічної підтримки, і арттерапевтичної роботи з дітьми та дорослими. Волонтерська діяльність у ці перші місяці повномасштабної війни стала невід’ємною частиною життя театру, на певний час, можна сказати, головною його роботою.

Наступна точка нашої мапи – Львів. Про виставу “Зимова казка” В. Шекспіра на сцені Львівського академічного театру імені Леся Курбаса мовлено і писано достатньо багато, зокрема доводилось виступати на одній із шекспірознавчих конференцій з доповіддю на цю тему. І хоч вистава ця вже знята з репертуару театру, повертаючись подумки до цієї прем’єри 2016 року, варто зупинитись на тих її концептах, що особливо актуальні сьогодні.

Жанр вистави було визначено як “хроніки втрати”. Була вона – як і франківський “Гамлет” – рефлексією на постмайданну кризу суспільства. Режисер Євген Худзик запропонував надзвичайно цікаве ви-

рішення: на шекспірівський текст і сюжет було накладено хронологічно послідовні основні історичні періоди розвитку України – від княжих часів до Революції Гідності. Окремо варто сказати про гру слів в імені головної героїні. В українському перекладі В. Коптілова шекспірівська Пердітта стала Утраатою. Оцей жанр – “хроніка втрати” – звучить сьогодні до болю провидчо.

Виконавець головної ролі Флорізеля Андрій Петрук, випускник катедри театрознавства та акторської майстерності Університету Франка, на час прокату вистави – актор Театру імени Леся Курбаса, сьогодні одягнув військовий однострій. Але погляньмо на його військове псевдо – Петруччо. Це ж теж шекспірівський персонаж. І це сьогодні – теж наша шекспірівська історія, в її особистісному вимірі, це “люди Шекспіра” в окопах, траншеях, зі зброєю в руках. Такі, як наш Флорізель-Петруччо, котрий служить у лавах ЗСУ. Хай береже Бог його та побратимів!

Ось ви бачите простір Львівського театру імени Курбаса – сецесійна споруда, зведена у Львові 1911 року на взірць популярних тоді віденських кабаре. Чим став сьогодні цей простір, в якому свого часу вперше в Україні ожили персонажі Шекспірової “Зимової казки”, в якому як вигнанка – читай біженка – плакала Утрата, позбавлена рідного краю?

Цей театр від початку повномасштабної війни перетворився на волонтерський центр і притулок для тимчасово переміщених осіб. (Вдячна режисерові Михайлу Урицькому, який першим на одній з наших зустрічей в рамках цього лекторію/практикуму запропонував типологічний поділ і назви “театр-шелтер”, “театр-волонтер”). Тут просто в залі і на сцені розташували ліжка, обідні столи, маленькі території для дитячих розваг, актори ж перетворилися на волонтерів, які цілодобово забезпечували життєдіяльність цього притулку/укриття для утікачів від війни. Таким цей театр залишався упродовж усього березня – до початку відновлення власне театральної діяльності на початку квітня. Це надзвичайно показово і зворушливо водночас. Не порівнюючи сакральність цього театального простору із церковним, хоча про таку спорідненість у загальному сенсі писав Курбас, тим не менш треба говорити про акт надзвичайної людяності і самовіддачі працівників театру, які на певний період повністю підпорядкували своє професійне і особисте життя допомозі жертвам воєнної агресії росії проти України.

Наступна точка на нашій мапі: Львівський академічний театр естрадних мініатюр “І люди, і ляльки”, на сцену якого “Гамлет” вийшов 2017 року як “історія світового ляльководення”. Це було перше в історії України прочитання цього твору в театрі ляльок. Театр досліджував у своїй виставі механізми

маніпуляції людини людиною. У мікропросторі, в десятки разів меншому за решту сцен, театр запропонував свою візію світу, що її також можна назвати постапокаліптичною.

Режисер-постановник вистави – Олексій Кравчук, художній керівник-директор цього театру. За військовою спеціальністю Олексій Кравчук – снайпер. За родом військ – десантник. За його плечима – особливий воєнний досвід, але в мирному житті, в мирній, театральній професії мистець залишався у взірцевій фізичній формі, наче був готовий будь-якого дня стати до бою. І цей день настав 24-лютого 2022 р.: від першого дня повномасштабного вторгнення росії в Україну Олексій зі зброєю в руках, на передовій, боронить нашу незалежність.

Щоранку на ФБ ми бачимо від нього коротке привітання – кадр з небом, деревом, сонцем, що сходить, і мотивуючі короткі рядки привітання від Олексія. Величезна театральна спільнота у соцмережі кожного ранку вітається з Олексієм і вітає його. Цей ритуал об’єднує сотні людей, які таким чином висловлюють свою підтримку, віру в ЗСУ, вдячність кожному і кожній, хто на фронті воює за нашу Перемогу. А ще Олексій полюбить фотографувати і фотографуватись із домашніми тваринами – коти, собаки не сходять з його стрічки у ФБ, він їх знаходить на кожній позиції, чи то радше вони – його.

Під кінець березня попросила завіта цього театру і за сумісництвом – студента-магістранта катедри театрознавства та акторської майстерності Франкового університету Олексія Паляничку поділитись зі мною інформацією, чим займаються інші творці та виконавці цього “Гамлета”. Дозволю собі цитувати окремі рядки відповіді: “Людмила Зборовська – Гертруда, Гробар. Організувала плетіння сіток (назвала артіль “Арахна”). Сітки йдуть на Запоріжжя (перевезенням займаються волонтери). Кожну сітку називають, і коли знімають по завершенні, то співають “Лента за лентою”. Придумали такий ритуал. Надія Крат – Гамлет. Допомогає біженцям на вокзалі. Допомогає з поселенням, перевезенням. Володимир Мельников – Полоній, Гораціо, Фортінбрас, плете сітки, грає вистави на виїзді (для дітей переселенців). Тетяна Шелельо – Офелія, плете сітки”. Так творча команда “Гамлета” працює в часі війни.

Розповідаючи про шекспірівський доробок О. Кравчука, варто говорити не лише про львівського “Гамлета” 2017 року, а й про “Гамлета” – у Луганському академічному драматичному театрі 2010 року. Це був перший “Гамлет” в історії Луганська і перший – у біографії режисера.

Відеозапис вистави, на жаль, технічно неякісний. Проте навіть у такому вигляді показ, зокрема, візуально-пластичного прологу до вистави, вражає

Зі сцени – в Збойні Сили України. Олексій Кравчук з Олегом Онищакром та Назаром Павликом (праворуч), 2022 р.

своєю пророчою, профетичною силою. У цьому пролозі режисер пропонує відеосюжет на великому екрані-заднику: апокаліптична картина падіння сучасних багатоповерхівок. Від вибуху чи влучання ракет – ми не знаємо, але ці кадри моторошно повторюють усе те, що ми бачимо від 24-го лютого у Києві, Ірпіні, Бучі, Гостомелі, Харкові, на півночі, сході та півдні України. А на тлі цих кадрів актори відігравали пластичну сцену, в якій одне по одному на землю падали тіла – хаотично, безсило, підтято, одне на одного, творячи справжні гори.... Це – теж кадри немов із нашого сьогоднішнього воєнного життя. Залишається загадкою генеза цих образів, що виникли у режисера, коли він ставив Гамлета на луганській землі, що за чотири роки після прем'єри стане також тереном збройного протистояння, смертей, окупації та найважчих випробувань. Олексій у давній розмові про цю виставу наголошував, що ставив “Гамлета” про те, що стається зі світом, в якому немає місця любові. Є велика спокуса говорити тут про прогностичну функцію театру, якої в нього ніхто ніколи не відніме. Біда в тому, що тільки тоді, як щось уже стається – ми можемо розуміти, про що попереджав, що передчував театр.

На щастя, ми могли бачити цю виставу наживо, у Львові, на сцені Першого театру для дітей та юнацтва

під час міжнародного фестивалю “Золотий лев”. Я чудово пам'ятаю саме цю, першу сцену, яка – попри всю подальшу камерну, приватну історію родини Гамлета – задавала усьому масштабний, епічний вимір кінця світу. Але зараз – скільки разів переглядаю цей початок, не можу його дивитися без сліз – настільки він сьогоднішній для нас, після всього, що відкрилося у Бучі... На початку лютого цього року я мала честь долучитися до наукової конференції в рамках міжнародного проекту, організованого професором Агнешкою Матусяк та Вроцлавським університетом. Проект присвячений вивченню трансформацій посттоталітарних суспільств через подолання травм. І вже тоді серед польських колег було відчутно надзвичайне напруження, неспокій щодо найближчого майбутнього України, Європи. Доповідь одного з учасників, професора Войцеха Балуха з Ягеллонського університету, так і називалась: “Апокаліптичні візії у сучасному польському театрі”. В обговоренні я чомусь висловила про сучасний український театр як такий, що йому не притаманні апокаліптичні візії. І ось тепер можу сказати, що помилялась. Саме на початку 2010-х ми в нашому театрі мали щонайменше дві вистави-передбачення. Тут присутні колеги-театрознавці, і вони можуть доповнити цей перелік, але у моєму списку таких вистав – про передчуття кінця нашого світу – дві: це шойно згаданий “Гамлет” Луганського театру і “Лісова пісня” Лесі Українки Львівського академічного театру імені Леся Курбаса. Це – окрема тема, що заслуговує на дослідження.

Далі варто бодай назвати шекспірівські вистави тих українських театрів, які сьогодні не можуть працювати, опинившись фактично на лінії фронту або й в окупації: “Дванадцята ніч” Миколаївського академічного драматичного театру (була поставлена

російською мовою, 2018 року, режисерка – Ольга Тернова); “Сон літньої ночі” Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру ім. Миколи Куліша (сцена Зеленого театру в Олешках, 2020 р., режисер – Євгеній Резніченко). А ще є Запорізький муніципальний театр танцю із хореографічною виставою за мотивами “Сну літньої ночі” (прем’єра 2018 р.), режисер якого Андрій Романов сьогодні служить у лавах ЗСУ.

І далі на мапі – знову “Гамлет”, знову у театрі ляльок: Харківському академічному ім. В. Афанасєва (прем’єра 2018 р., режисерка – Оксана Дмитрієва, сценографія Наталії Денисової). Ця вистава вводить глядача у стан чорної меланхолії. Тієї, що є ознакою травматичного, тупикового стану, з якого неможливо вибратися. Вона – гнітюча й темна, безпросвітна й тужлива. Це не пропрацьовування травми, а радше, її констатація, перебування у ній. Ці відчуття творців вистави були пов’язані із глибоко особистими травмами постмайданного періоду, із пошуком відповідальних за втрачені під російською окупацією малі батьківщини авторок вистави.

У кінці березня цього року я попросила Оксану Дмитрієву написати про те, чим живуть зараз учасники харківської гамлетівської команди. Ось її відповідь: “Наша Таня Тумасянц – Гертруда, в теробороні м. Київ. Лаерти – Макс Богаєнко і Володя Мельник – волонтери, Розенткранц і Гільденстерн – Павло Савельєв і Віталій Бурлеєв – волонтери в Харкові. Офелії – Оленка Грабіна і Катя Любченко – відвезли своїх маленьких дітей за кордон. Гена Гуріненко (Клавдій), Олександр Коваль (Привид), Олександр Маркін (Гамлет) залишилися в Харкові. Ну, і наша

неймовірна художниця Наталя Денисова – в Харкові і робить купу добрих справ для міста і театру.

Я зараз в Полтаві. Волонтеру, допомагаю в теробороні на кухні. Дякую полтавським льялькарям, тримаємось разом. Забула: наші фантастичні Віка Міщенко і Влада Аракелян – дівчата з флейтами – Віка вивезла нещодавно дітей до Львова, Влада волонтерить у Харкові. Люблю, обіймаю, тримаємось. Все буде Україна... 20 березня 2022”.

У Харкові сьогодні неможливо працювати театрам. Але Харківський театр ляльок, із поверненням Оксани Дмитрієвої та утворенням ініціативної групи та добровольців-помічників, розпочав свої виступи у харківському метро. Це вистави для дітей, для тих, хто днями, тижнями не виходить за межі своїх станцій, хто живе у метро, ховаючись від обстрілів. Так ми знову повернулись по колу – до театру у бомбосховищі.

Замість завершення варто нагадати: Київський академічний театр драми і комедії на Лівому березі Дніпра готує прем’єру “Гамлета” у режисурі Тамари Трунової. І ця прем’єра неодмінно буде! Ми на неї дуже чекаємо. Ми очікуємо нового “Гамлета”, який був задуманий до 24-го лютого 2022 року, але вже вийде в часі повномасштабної війни...

Сцена з вистави “Сон літньої ночі” В.Шекспіра. Режисер – Євгеній Резніченко. Херсонський обласний академічний музично-драматичний театр ім. М. Куліша (сцена Зеленого театру в Олешках), 2020 р.

